

УДК № 341.1/.8:342.717:347.218.3

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Тарас Шаповал

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-47-10,
e-mail: taras_shv@ukr.net*

Досліджено поняття, сутність і правову природу майна та права власності відповідно до міжнародного публічного права. Наголошено, що питання, які стосуються регулювання і захисту права власності іноземців, міжнародна практика і доктрина тривалий час відносили до внутрішньої компетенції держав. Проаналізовано деякі рішення Європейського Суду з прав людини та його інтерпретацію концепції «права власності».

Ключові слова: міжнародне публічне право; право власності; майно; Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року; Перший Протокол до Конвенції; прецедентна практика; Європейський Суд з прав людини.

Для правильного розуміння меж міжнародно-правового захисту економічних прав людини у сфері захисту права власності виникає необхідність визначити, що розуміють під поняттям «право власності» у контексті міжнародного публічного права.

Право власності, як одне з основоположних прав у системі прав людини, виходить за рамки регулювання внутрішньодержавним правом; його закріплено на міжнародному рівні. В документах з прав людини поступово спостерігаємо загальні тенденції щодо визнання права власності як основного права людини. Вперше право власності закріпили у статті 17 Загальної декларації прав людини 1948 року: «1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. 2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна» [8]. Як бачимо, зміст статті узагальнений і вона не містить визначення поняття власності.

Категорія «право власності» є складним комплексом і публічно-правового, і приватно-правового інститутів. Здебільшого у працях авторів право власності розглядають з точки зору приватного права на основі категорій цивілістики, водночас публічно-правові аспекти вказаного права недостатньо досліджені.

Метою цієї наукової статті є визначення особливостей змісту поняття права власності як режиму у міжнародному публічному праві.

Правову природу майна та права власності в науці міжнародного права досліджували іноземні вчені Томас Хефті, Альфред Фердросс, Дж. Френсіс. Значних результатів у цій сфері досягла І. В. Мінгазова в науковій праці «Права

власності в міжнародному праві». У вітчизняній науці окремим аспектам цього питання приділили увагу А. А. Яковлев, О. І. Котляр та М. В. Бем.

У праці Дж. Френсіса «Захист іноземної власності у звичайному міжнародному праві» (1965) зазначено, що основою для захисту іноземної власності стали відповідні міжнародні договори та необхідність застосування на їхній основі принципу міжнародного права *pacta sunt servanda* (договори повинні виконуватись), який, власне, і забезпечує захист інтересів іноземців щодо власності, а порушення зазначеного правила щодо іноземної власності встановлює основу для міжнародної претензії. І *«як показано безпосередньо, міжнародне право диктує те, що відшкодування в цих обставинах повинно прийняти форму реституції в натурі, якщо це є можливим»* [10, с. 394].

У літературі на питання щодо існування у міжнародному праві свого «автономного» поняття права власності немає однозначної думки. Одні автори зазначають, що міжнародному праву невідома автономна дефініція цього поняття [9]; інші вважають, що категорія права власності у міжнародному праві має автономне значення, яке не збігається з прийнятим у національних правових системах [5]. Ця проблема, на думку Т. Хефті, представляє не тільки теоретичний інтерес, а й зумовлена практикою. З одного боку, загальновизнаним є положення щодо вільного вибору державами своєї економічної системи, а, отже, вони вправі вільно визначати, що є власністю. З іншої боку, загальновизнано, що власність є одним з прав людини, зафіксованим міжнародним правом [8].

Базуючись на практиці та доктрині для міжнародно-правового захисту права власності, доволі обґрунтованим є застосування широкого розуміння поняття «право власності». Наприклад, Т. Хефті розглядає термін «право власності» не з погляду реальних майнових прав, а як дещо ширше поняття, що включає в себе право на будь-яке майно, яке суб'єкт (фізична /юридична особа) перевіз через кордон, а також майно і права, набуті або створені на території приймаючої держави [2].

Питання, які стосуються регулювання і захисту права власності іноземних фізичних та юридичних осіб, міжнародна практика і доктрина тривалий час відносили до внутрішньої компетенції держав. Як зазначає О. І. Котляр, норми міжнародного права застосовували у ролі додаткового регулятора, що використовували у контексті прав, гарантованих іноземним власникам для захисту від націоналізації, експропріації та інших форм обмеження прав іноземної власності, у випадку виникнення колізій з нормами національного права. Зокрема, австрійський юрист А. Фердросс зазначає: *«Все, що приписує міжнародне право у цьому контексті – це те, що держава не повинна порушувати приватні права іноземців»* [9]. Міжнародному праву відводили доволі незначну роль у регулюванні цієї галузі. Загальні принципи насамперед стосувалися питань відшкодування іноземним особам збитків, спричинених у результаті дій примусового характеру.

Унаслідок переходу ряду держав до принципів відкритості в організації суспільства наприкінці ХХ століття інститут права власності у міжнародних відносинах отримав широке розповсюдження.

У Європі головною міжнародною угодою з питань прав людини, включаючи право власності, стала Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини 1950 року та Протокол № 1 1952 року [1]. Зокрема, у статті 1 цього Протоколу гарантовано кожному право на повагу до власного майна і встановлено певні гарантії прав приватних осіб у випадку втручання держави в реалізацію їхніх прав. Згодом у тлумаченні Європейського Суду з прав людини зазначили, що *«по суті стаття 1 гарантує право власності»* [3, с. 93–97]. У ній проголошується: *«Кожна фізична особа або юридична особа має право безперешкодно користуватися своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, окрім як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом та загальними принципами міжнародного права. Попередні положення в жодному випадку не обмежують права держави забезпечувати виконання тих законів, які вона вважає необхідними для здійснення контролю за використанням власності відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків, інших зборів або штрафів»*.

Поняття «право власності» загалом асоціюється із майном, під яким можна розуміти об'єкт, на який спрямовані правомочності, що є складовими права власності. Для визначення особливостей розуміння поняття «майно» в контексті міжнародного публічного права необхідно зазначити наступне: з традиційного погляду міжнародного права, угоди з державою регулює національне право такої держави. Цей підхід був висловлений Постійною Палатою міжнародного правосуддя ще 1929 року у справі про Сербські займи: *«будь-які договори, які не являються договорами між державами, що виступають у якості суб'єктів міжнародного права, підкорюються внутрішньому праву відповідної держави»* [9]. Тобто, саме національному праву належить право визначати та встановлювати особливості майна, які іноземні особи мають право ввозити на територію держави, а також майнові права, які іноземці можуть у ній набути. Тим самим внутрішньодержавне право дає визначення «іноземної власності», що має юридичну силу і значення на території держави. Тільки після того, як іноземне майно набуває статус власності, відповідно до внутрішньодержавного права конкретної приймаючої сторони, з'являються підстави для дії норм міжнародного права.

У світлі міжнародного публічного права поняття «майно» розуміють у широкому значенні, яке є не лише «фізичною власністю». Таке тлумачення розглядають на основі міжнародної судової практики. Зокрема, Європейський Суд з прав людини в одному зі своїх рішень у справі Беєлер проти Італії від 5 січня 2000 року зазначив, що *«поняття «майно» має автономне значення, яке не обмежується власністю на фізичні речі. Воно є незалежним від формальної класифікації в національному праві: деякі інші права та інтереси, що становлять активи, можуть розглядатися як право власності і, таким чином, як «майно» в контексті цього положення»*.

В рішенні у справі Ейрі проти Ірландії від 9 жовтня 1979 року суд зазначив, що між сферою соціальних, економічних прав та сферою, яку охоплює Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, не існує будь-якої непроникної межі. Як стверджує А. А. Яковлев, таке тлумачення дає підставу зробити кілька принципових висновків, серед яких найважливішим є можливість суттєвого розширення змісту поняття «власність», яке не обмежується володінням лише матеріальними об'єктами (майном), а містить деякі інші права або інтереси (наприклад, право на отримання відшкодування на підставі судового рішення, клієнтура (ділова репутація), право користування ліцензіями чи дозволами тощо), а також зачислення до власності деяких видів соціальних виплат [6].

Вищезазначений перелік підтверджує позицію І. В. Мінгазової, що правомочності, які базуються на праві власності, не обов'язково повинні включати загальновідому тріаду (володіння, користування та розпорядження) щодо всіх об'єктів права власності. Достатньо будь-якої комбінації правомочностей, які надають власнику можливість ефективно реалізовувати своє право [2].

Право власності, відповідно до міжнародних актів, зокрема ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є абсолютним правом. Як наслідок, власнику протистоять треті особи (включаючи державу), які, своєю чергою, зобов'язані утриматися від дій, що порушують права власника. Таке розуміння абсолютного характеру права власності, як зазначає І. В. Мінгазова, забезпечують власнику «негативну» свободу, тобто свободу від втручання.

Гарантування власнику його права стосовно свого майна тільки в негативному змісті є недостатнім. Для забезпечення ефективної реалізації права власності необхідні також деякі позитивні обов'язки у сфері правового регулювання та захисту власності, які покладаються на державу.

Передусім варто наголосити, що в рішеннях Європейського Суду з прав людини інститут захисту права власності отримав особливий розвиток, який можна визначити як відхід від речово-правової концепції права власності. У тлумаченні європейських суддів інститут захисту права власності повинен поширюватися на всі оборотоздатні об'єкти, що наділені ознаками економічної цінності, наявності, незалежно від їхньої матеріальної чи нематеріальної природи; при цьому можливе існування диференційованих режимів права власності для різних об'єктів; можливе існування абсолютного права власності щодо прав, які виникають із зобов'язальних (відносних) правовідносин [2].

Дослідження базових стандартів суб'єктивного права власності Ради Європи засвідчує, що на міжнародному рівні прийнята ціннісна концепція права власності. Її кваліфікуючими ознаками є: рівність суб'єктів приватної власності, поширення права власності на об'єкти, яким притаманні ознаки економічної цінності та наявності, незалежно від їхньої матеріальної чи нематеріальної природи, широкі правомочності власника, існування невизначеного кола носіїв

пасивних обов'язків, а також покладання на державу додаткових активних обов'язків щодо забезпечення права власності [2].

У рамках проекту ОБСЄ в Україні «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя» в доповіді М. В. Бема «Особливості застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (2015) зазначено, що, згідно з позицією Європейського Суду з прав людини, під майном також розуміють такі об'єкти [7]:

1. Право вимоги, якщо воно достатньою мірою встановлене, щоб являти собою актив (див. справи, зазначені в наступному абзаці).

2. Права інтелектуальної власності (справа *«Балан проти Молдови»* від 29.01.2008 р.).

3. Акції товариств з урахуванням прав, які вони надають [4, с. 323–324] (справа *«Совтрансавто-Холдинг проти України»* від 25.07.2002 р., в якій суд встановив, що під майном розуміють не лише акції в частині їхньої вартості, а й в частині прав, які вони надають власнику: можливості непрямого контролю за активами товариства, права голосу та права впливати на товариство).

4. Право на здійснення підприємницької діяльності (справи *«Тре Тракторер Актіболаг проти Швеції»* від 07.07.1989 р. (щодо позбавлення урядом Швеції у юридичної особи, яка володіла рестораном, ліцензії на реалізацію алкоголю в цьому закладі. Суд визнав, що ліцензія в цьому випадку є майном, оскільки становить собою економічну цінність, від якої залежить робота ресторану та рівень його прибутковості), *«Стебницький та «Комфорт» проти України»* від 03.05.2011 р. та *«Центро Еуропа С.р.л. та Ді Стефано проти Італії»* від 07.06.2012 р.).

5. Ділова репутація («добре ім'я», створення власною працею клієнтури) [4, с. 323–324] (справа *«Ван Марле проти Нідерландів»* від 26.06.1986 р., в якій суд вирішив, що добре ім'я (ділову репутацію) можна розглядати як майно. Економічна цінність в цьому випадку полягає в тому, що завдяки своєму доброму імені та хорошій діловій репутації заявники змогли створити для себе клієнтуру та ділові зв'язки).

6. Неодержаний прибуток, якщо його зароблено (справи *«Амбруози проти Італії»* від 19.10.2000 р. та *«Кечко проти України»* від 08.11.2005 р.).

Окремо варто зазначити про право вимоги як об'єкт права власності. Основою такої вимоги має бути майновий інтерес, а особа, яка його має, вважатиметься такою, що має «легітимне сподівання» (справи *«Федоренко проти України»* від 01.06.2006 р. та *«Едуард Петрович Мельник проти України»* від 07.09.2010 р.) на отримання майна, за наявності однієї з таких умов:

а) якщо наявне остаточне судове рішення, що підтверджує це право (справи *«Бурдов проти Росії»* від 07.05.2002 р., *«Юрій Миколайович Іванов проти України»* від 15.10.2009 р., *«Агрокомплекс проти України»* від 25.07.2013 р.);

б) якщо є достатнє правове підґрунтя у національному законодавстві, що підтверджує вимогу (справи *«Брезовец проти Хорватії»* від 29.03.2011 р., *«Рисовський проти України»* від 20.10.2011 р., *«Кечко проти України»* від 08.11.2005 р., *«Стретч проти Великобританії»* від 24.07.2003 р. (щодо розгляду

судом ситуації, в якій муніципальні органи відмовлялись укласти із заявником договір оренди землі за наявності в орендаря права на продовження договору оренди на новий строк; суд встановив, що право на продовження строку оренди містить в собі економічну цінність і, безумовно, належить орендарю), *«Москаль проти Польщі»* від 15.09.2009 р., *«Сук проти України»* від 10.03.2011 р., *«Федоренко проти України»* від 01.06.2006 р. та *«Україна-Тюмень проти України»* від 20.05.2010 р.).

Проте, як стверджує М. В. Бем, не можуть бути майном в розумінні статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини [7]: 1) сподівання на визнання існування права власності, яке давно було неможливо використовувати ефективно (див. справи, наведені у наступному пункті); 2) умовна вимога, яка втрачає силу внаслідок недотримання цієї умови (справи *«Мальхоус проти Чеської Республіки»* від 12.07.2001 р., *«Копецький проти Словаччини»* від 28.09.2004 р., *«Федоренко проти України»* від 01.06.2006 р.); 3) право на набуття майна, наміри стосовно набуття власності [4, с. 323–324] (справи *«Іван Юрійович Гайдук та інші проти України»* від 02.07.2002 р. (щодо індексації грошових заощаджень) та *«Зоя Миколаївна Данилюк проти України»* від 19.05.2005 р.).

Отже, для функціонування міжнародно-правового захисту права власності у відповідній державі необхідним є визнання існування такого права власності згідно з її національним законодавством. Керуючись доктринальними дослідженнями Т. Хефті, тільки після того, як іноземне майно набуває статусу власності по внутрішньодержавному праву конкретної приймаючої сторони, з'являються підстави для дії норм міжнародного права. Головним аргументом цієї позиції є те, що держави є вільними у виборі своєї економічної системи.

Базуючись на передових стандартах захисту права власності Європейського Суду з прав людини, можна стверджувати, що в контексті міжнародного публічного права поняття «майно» розуміють у широкому значенні, яке є не лише фізичним об'єктом, незалежно від формальної класифікації такого майна в національному праві. Це пояснюють тим, що зазначений міжнародний суд у своїх рішеннях здійснив перехід від речово-правової концепції права власності до ціннісної концепції права власності, яке полягає в тому, що для захисту права власності щодо певного об'єкта (майна в розумінні міжнародного публічного права) необхідна наявність економічної цінності цього об'єкта незалежно від його матеріальної чи нематеріальної форми.

На тлі практики Європейського Суду з прав людини виокремилась важлива особливість поняття права власності в контексті міжнародного публічного права, яка полягає у відсутності необхідності наявності водночас усіх трьох правомочностей (володіння, користування та розпорядження) у категорії «право власності», а в достатності певних комбінацій вказаних елементів. Отож об'єктом права власності у міжнародному праві можуть бути такі об'єкти, як право інтелектуальної власності, деякі права вимоги, ділова репутація, внаслідок якої формується клієнтура, тощо.

Незважаючи на вищезазначене, згідно із судовою практикою Європейського Суду з прав людини, майном не вважають такі об'єкти: сподівання на визнання існування права власності, яке давно неможливо використовувати ефективно; умовна вимога, яка втрачає силу внаслідок недотримання умови для цієї вимоги, та право на набуття майна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [текст]: Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
2. Мингазова И. В. Права собственности в международном праве [текст] / И. В. Мингазова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 320 с.
3. Нешатаева Т. Н. О компенсации Европейского суда по правам человека в отношении имущественных прав [текст] / Т. Н. Нешатаева // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 1999. – № 4. – С. 93–97.
4. Право власності: європейський досвід та українські реалії [текст]: збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). – К. : ВАПТЕ, 2015. – 324 с.
5. Старженецкий В.В. Соотношение международного (европейского) и российского правового регулирования института собственности [текст]: дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Старженецкий. – М., 2003. – 171 с.
6. Яковлев А. А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи [текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / А. А. Яковлев. – Харків, 2009.
7. Бем М. В. Особливості застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] / М. В. Бем // Офіційний веб-сайт Національної Асоціації Адвокатів України. – Режим доступу : <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/post-reliis/2015.03.23-04.03.18-mat8.pdf>
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року (Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015
9. Котляр О. І. Регулювання права власності за міжнародним правом [Електронний ресурс] / О. І. Котляр // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 515–520. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2012_4_84.pdf.
10. Francis J. The Protection of Foreign Property Under Customary International Law [Electronic resource] / Francis J., Nicholson S. J. // Boston College Industrial and Commercial Law Review. – 1965. – Vol.6. – Issue 3. – 415 p. – Access mode : <http://lawdigitalcommons.bc.edu/bclr/vol6/iss3/1>

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2016

Прийнята до друку 15.05.2016

INTERNATIONAL PUBLIC LAW ASPECTS OF PROPERTY RIGHT REGULATION

Taras Shapoval

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-47-10,
e-mail: taras_shv@ukr.net*

The paper addresses concept, essence and legal nature of property and property right within the context of international public law. The need to determine international public law aspects of property right regulation is based on protection of property right under international treaties. Since the *pacta sunt servanda* rule is universally upheld, no one contests the proposition that a state must observe its treaty obligations with regard to the property interests of foreigners.

It is emphasized that for a long time international practice and doctrine attributed regulatory and protection questions regarding property right protection of foreigners to domestic jurisdiction of states.

A chronological approach to the international human rights instruments that proclaim the right to property must start with the Universal Declaration of Human Rights, which in 1948 proclaimed in its Article 17 that «everyone has the right to own property alone as well as in association with others» and that «no one shall be arbitrarily deprived of his property».

Article also contains analysis of certain judgments of the European Court of Justice and its interpretation of «property right» concept.

Key words: international public law; property right; property; Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms dated 1950; Protocol 1 to Convention; case law; European Court of Justice.

ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПУБЛИЧНОМ ПРАВЕ

Тарас Шаповал

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина, 79000, тел. (032) 239-47-10,
e-mail: taras_shv@ukr.net*

Рассмотрены понятие, сущность и правовая природа имущества и права собственности в контексте международного публичного права. Подчеркнуто, что в течение длительного времени международная практика и доктрина приписывала вопросы, касающиеся регулирования и защиты имущественных прав иностранцев, внутренней юрисдикции государств. Проанализированы некоторые решения Европейского Суда и его интерпретации концепции «права собственности».

Ключевые слова: международное публичное право; право собственности; имущество; Конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 года; Протокол 1 к Конвенции; прецедентное право; Европейский Суд по правам человека.